

Ісаєвич Я.

СЕЛЯНСТВО В НАЦІОНАЛЬНІЙ КУЛЬТУРІ І У ФОРМУВАННІ НАЦІЇ: КОЛИШНІ Й СУЧАСНІ УЯВЛЕННЯ

Протягом останнього тисячоліття в історії українців селянство відіграло провідну роль, і тільки зовсім недавно цей розвиток пішов у протилежному напрямі. Донедавна в селах жила переважна більшість людності України. При такому співвідношенні сільського й міського населення кількісна перевага неукраїнців в містах не становила загрози існуванню української нації, хоча сприяла виробленню стійкого стереотипу про неї як про націю селянську.

Часто твердять, що головного удару селянству України завдала колективізація і, зокрема, штучний голод в УРСР. Не заперечуючи вирішальності цього фактора, слід вказати, що давні селянські звичаї, традиції, зберігались навіть у перші післявоєнні роки, в тому числі у багатьох регіонах Східної України. Також і в цей час село продовжувало відігравати важливу роль у вихованні кадрів діячів національної культури. Помітна зміна наступила у 60-ті роки. В 1950 р. дві третини населення України проживало в селах, 1959 р. – 53%, а в 1989 р. – тільки 33%, причому не всі мешканці сіл були селянами. Звичайно, роль селянства в національній культурі поки що залишається вищою, ніж на це вказував би нинішній процент сільського населення, оскільки традиції, винесені з села, ще відіграють істотну роль у містах, особливо серед тих, хто недавно переселився з села до міста.

Протягом минулих століть у розвитку української культури відігравали велику роль і селянство, і козацтво, і українська шляхта та магнати. Але якщо раніше історики звертали основну увагу на “народ”, “на маси”, то тепер частішає тенденція вважати головним фактором розвитку національної культури і свідомості еліти. Частково це є реакцією на вульгаризацію радянськими авторами колишніх народницьких концепцій. І все ж, не заперечуючи ролі еліт у формуванні програм національного руху і в розвитку професійної елітарної культури, не слід недооцінювати, значення селянства. Воно було, принаймні донедавна, фактором континуїтету, тягlosti української культури, завдяки ньому чергова денационалізація еліт ніколи не приводила до зникнення етносу. Селянство було також чинником соборності української культури. Загальнонаціональні риси культури і мовна суцільність української території забезпечувалися в основі своїй селянством, оскільки при поділах України національні еліти значно швидше і ґрунтовніше підпадали під вплив правлячих верхівок держав, під владою яких були різні регіони краю.

Іноземні подорожники писали, що у XVII – першій половині XIX століття українським селянам було властиве почуття національної гордості, усвідомлення окремішності від інших [1]. Діячі національного відродження, навіть ті, що походили з духовенства, шляхти чи козацької старшини, ставилися до селянства як до гаранта існування української культури. З цим співпало в першій половині XIX ст. поширення романтичного підходу до національної історії. Пошуки національного коріння свого народу сприяли зацікавленню селянською культурою і побутом, навіть вели до їх ідеалізації. До того ж, в Україні роль селянства у національному русі була більшою, ніж, наприклад, в Польщі, де шляхта зберігала і розвивала

ла національну свідомість. Найвизначніші українські письменники Шевченко і Франко вийшли з села, і це також сприяло усвідомленню представниками інших класів ролі селянства.

У другій половині XIX століття розгортається національний рух в Галичині. Ще немає дослідження про процентний уділ в ньому селян, шляхти, духовенства, міської інтелігенції. Проте ясно, що переплетіння тут соціальних і національних інтересів українських селян забезпечило цьому рухові розмах, сприяло перетворенню його в масовий. Натомість у Наддніпрянщині широкі кола селянства почали втягатися до політичної боротьби щойно під час національної революції 1917–1920 рр., коли тільки селянська партія – Українська партія соціалістів-революціонерів – стала справді масовою політичною організацією українського спрямування. У міжвоєнній Західній Україні, хоча керівниками обох фракцій ОУН стали сини священників, саме селянство забезпечувало масовість національного руху у Галичині й Західній Волині.

У радянській Україні в період українізації, і в перші післявоєнні роки були спроби створення української міської культури. Але і в цей час більшість українських діячів культури походили із села. Це, як і сильна русифікованість більшості міст України (за виключенням Західної), теж спричинялося до ідеалізації українськими діячами села і його традицій, як традицій суто національних. На соціальну функцію цих традицій чітко вказує наполегливість, з якою їх намагалося дискредитувати радянська влада, оголошуючи “патріархальщиною”, виявом ідеології культур куркульства і взагалі панівних класів.

В наш час, коли об’єктивно зменшується участь вихідців із села в національному житті, окремими істориками-публіцистами поширюється погляд, що, мовляв, соціальний рух українських мас був мало не головним фактором, який спричинив поразку української національної революції. Згадувана вже ідеалізація українських еліт призводить до недооцінки ролі селянства як єдиної сили, що забезпечувала масовість українського національного руху. Все ж навіть а ргіогі можна ствердити, що роль селянства в українському національному русі була значно більшою, ніж у багатьох народів, сусідніх і несусідніх. Можливо, в цьому відношенні українців можна порівняти з литовцями [2]. В усякому разі, потрібні просопографічні і статистичні дослідження про питому вагу представників різних класів і суспільних груп у національному русі на різних етапах – і в часі його піднесення і пізніше. Потрібно також вивчати, як відбився в літературі і політичній публіцистиці пізніший процес зменшення ролі села у національному житті. В наші дні цей процес повільніше йде в Західній Україні, але відбувається він і тут. Втрачається та роль, яку відігравала колись сільська громада як самоврядний орган, за панування телевізійної культури виявилось неможливим відновлення в наші дні таких читалень „Просвіти”, які колись були в селах, – з драматичними гуртками, хорами, господарськими і мистецькими курсами, філіями товариства “Сільський господар”.

Звичайно, процес урбанізації мав і позитивні наслідки для української культури, а не лише негативні. Порівняння ситуації в Україні і Білорусі з становищем в Росії, де процес урбанізації, – а значить і процес розселяннювання, – зайшов ще далі, а також із ситуацією у західних сусідів України – завдання дальших досліджень. В деяких інтелігентських колах урбанізація і занепад сіл провокують спрощене розуміння селянських традицій, з якими асоціюється шароварщина,

примітивний консерватизм; їм протиставляють модерну міську культуру. В той же час, у суспільстві протиставлення селян і неселян втратило колишню гостроту і тепер навіть важко уявити яку роль при виборі дружини в деяких галицьких колах відіграло не так давно питання, “з якої він (вона) родини” – селянської, чи священичої.

“З другого боку, варто відзначити зв’язок сучасних мешканців міст з різним виробництвом на своїх ділянках. Втім ця вторинна аграризація відбувається в такій формі, що не може мати відчутних соціальних наслідків. Раніше важливу роль у культурному та національно-політичному житті відігравала консолідованість селянських громад, які були охоронцями певних форм моралі. Натомість ті міщани, які нині купують хати в селах, органічно не зв’язані з селом і його громадськими структурами. А відомо, що фактором збереження морального рівня суспільства є наявність груп, в середовищі яких культивуються власні традиції, що забезпечують моральний контроль над поведінкою своїх членів. Чи стануть такими групами парафії, що відновлюються або активізуються нині і в місті і в селі, залежатиме великою мірою від рівня духовенства, від його бажання і вміння пристосовуватися до нових умов, поєднати традиції з новішими і – головне – творчими формами культурного дискурсу.

В цілому, в сьогочасній Україні сільське населення виявилось в політичному відношенні інертнішим, ніж міське. Втім, процеси зменшення суспільної активності селянства і “розселянювання” активізувалися не тільки в Україні, але й у інших державах. Деякі науковці висловлюють погляд про остаточне відмирання селянства і одночасне перетворення великих міст в скупчення людей, які майже не об’єднуються в групи і не витворюють стійких групових субкультур. Отже, не лише в Україні “атомізація” людей, розпад традиційних форм колективізму в містах у багатьох викликає стурбованість. Ці процеси йдуть з різною швидкістю в різних регіонах. Невипадково у нас багатьом привабливими видаються ті регіони й середовища, де такі процеси є менш інтенсивними. Найяскравіший приклад – Гуцульщина. Більшу, ніж де-інде, престижність елементів регіональної культури можна пов’язати зі стійкістю в селян-гуцулів почуття власної гідності: втрата його є одним з основних показників зменшення культуротворчої активності тієї чи іншої суспільної групи.

Якою мірою традиційні – і регіональні і загальнонаціональні – форми селянської культури модифікуватимуть участь селян у національно-культурному житті? В якій мірі відбуватиметься загальнонародна уніфікація, а в якій мірі збережеться специфіка культурного і громадсько-політичного життя сільського населення, порівняно з міським? В якій мірі селянство захоче і зможе обстоювати свої станові інтереси?

Відповідь на ці питання зможе дати лише майбутнє.

В усякому разі, питання заслуговує на те, щоб над ним задуматися, щоб воно стало об’єктом наукового дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крип’якевич І. – Історія України. – 1990. – С. 261–262.

2. Kapeller A. Die ukrainische und litauische Nationalbewegung: ein Vergleich. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. (Просфонима...). – Львів. – 1998. – С. 283.